

Nasıl bozulduk?

- **Türkler neden yenilmezler?** (*Salomon Schweigger*)

Kıt'aları ipek bir kumaş gibi keser biçerdik.
Kelleler damlardı kılıcımızdan. Bir biz vardık
cihanda, bir de küffar... (*Cemil Meriç*)

İlâhiyet tahsili gören Salomon Schweigger, Avusturya'dan gelip elçilik vâizi olarak **1578-1581 yılları arasında üç yıl İstanbul'da kalmıştır.** Kaleme aldığı seyahatnamede; 16. yüzyılda Türk halkının sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı ile ilgili her şey geniş bir şekilde anlatılmıştır.

“Hıristiyanların nasıl olup da Türkler karşısında hiçbir şekilde başarıya ulaşamamaları ve **Türklerin her savaşta büyük zaferler kazanmaları** öteden beri üzerinde durulan bir dert ve çözülemeyen bir mesele olarak süregelmiştir.

Aramızda pek çok kimse, Türk'ü dev cüsseli yaratıklar sanır ve bütün Hıristiyanları onun karşısında ürkek çekirge sürüsüne benzetir ve yine Türklerin oturdukları şehirlerin tırmanılması imkânsız, göklere kadar uzanan surlarla çevrildiğini yahut da onların Câlût (Davut Peygamber'in sapanıyla öldürdüğü çok cesur savaşçı) gibi tepeden tırnağa silâhla donatılmış olduğunu sanır.

İlk önce şu hususu bilhassa belirtmek isterim: **Her şeye kadir olan Ulu Tanrı bu savaşlarda Hıristiyanları cezalandırmak ve ıslah etmek için Türkleri vasıta olarak kullanmakta, onlara bu zaferleri bahşetmektedir...** Babil'de olduğu gibi, pek çok günah işledik ve Tanrı'ya itaat etmedik; **birinci sebep budur.** Bu sebeple Tanrı Türk'ü koruyor ve Türk durmadan zaferler kazanıyor.

Türk'ün muzaffer olmasının ikinci sebebi ise Türklerin İslâmiyete olan sarsılmaz inançlarıdır. Bu batıl inanış uğruna savaşıyor, önlerine gelen her şeyi silip süpürüyorlar. Halbuki biz Hıristiyanlarda dinimize karşı böyle sağlam bir inanç yoktur. **Hakikî ve samimî Hıristiyan çok azdır.** Hıristiyanlar tarafından öldürülen Türkler aziz sayılır, şehit telâkki edilir.

Bunun dışında **Türklerin cesaretleri herkeşe malûmdur.** Cesaret yanında onların çok **büyük bir meziyetleri daha vardır: itaatkârlık.** Şeref ve itibar kazanmak için bütün zekâ, tecrübe, bilgi ve cesaretlerini kullanarak birbirinden daha üstün olmaya çalışıyorlar.

Öte yandan devlet çok büyük, arazi alabildiğine geniş, insan gücü fazla. Türkün askeri nerede olsa konaklayacak bir yeri kolaylıkla buluyor. Şüphe yok ki her tarafa yayılmış olan büyük milletin düşmanı da çok. Ama **Türk durmadan savaşır ve bu sayede de cesaret ve kahramanlık gibi vasıfları paslanmaz.** Hemen hemen her yerde ve her zaman yiğitliğini ve gücünü göstermek imkânını bulur.

Türklerde şeref ve itibarı yaratıp kazanan, kişinin kendisidir. Zira vezir, paşa, beylerbeyi vs gibi mühim mevkilere gelmiş kişiler, hiçbir suretle şu veya bu soya mensup olmakla övünmezler. Aksine asıl şeref ve itibar o kişinin şöyle konuşmasındadır: “Babam köylü, işçi yahut da sığır çobanı idi. Ben bu şerefli mevkie kendi gayretim, bilgim ve cesaretim sayesinde geldim.” Ama bu demek değildir ki asil bir aileden gelen, yiğit ve soylu bir ana babaya sahip olma küçümsenir. Çocuklar tabiatıyla ana babaya benzeyecektir. “**Soylu kartaldan ürkek bir güvercin türemez.**”

Ya Almanlarda durum nasıl? Böyle bir itaat ve saygıdan eser yok. Aynı şekilde aklı başında ve tecrübeli askere de hak ettiği değer ve ücret verilmez. **Çok defa asılzade olan bir şahıs, askerlik konusunda hiçbir bilgisi olmasa dahi emir ve kumanda mevkiine getirilir.** Albay, yarbay yahut yüzbaşı rütbesindeki bir kimse bakarsınız, hayatında ilk defa bir muharebeye katılmaktadır.

Türkler askerlerini yalnız savaş halinde değil, sulh halinde de devamlı olarak silâh altında ve her zaman savaşa hazır bir durumda tutuyor. Savaş olmadığı zaman da asker, maaşını tam olarak alıyor. **Sefere katılan askere yiyecek içecek ve diğer malzeme ve teçhizatı mükemmel ve eksiksiz veriliyor.** Halbuki bizim Alman askerlerine gerek savaşa giderken, gerek savaş alanlarında erzak ve teçhizatı son derece idareli ve kısıtlı verilmektedir.

Mukaddes Roma Cermen İmparatorluğu'nda orduyu çeşitli memleket ve bölgelerden toplayıp bir araya getirmek ve onların talim ve terbiyesini sağlamak büyük çaba harcamayı gerektirmektedir. Türkiye'de ise ordu her an savaşa hazırdır. Talim ve terbiyesi önceden mükemmel olarak sağlanmıştır. **Bizde meclislerin toplanması, müzakereler yapılması ve bu arada çeşitli krallık, dükalık ve prensliklerin birbirinden daha üstün gözükme için orduya yardım konusunda yersiz gösteriş**

yarışmalarına girişmeleri, **işi bir hayli uzatır. Türkler bunu pek iyi bildikleri için böyle bir durumda asla vakit kaybetmez, derhal harekete geçerler.**

Bizde askerin mutlaka savaşa katılma mecburiyeti yok. Türklerde asker isterse de, istemezse de savaşa gider; zira bu asker savaşta da sulh zamanında da maaş alan daimî askerdir. Halbuki biz Hıristiyanlarda durum böyle değil. Bizde asker şöyle düşünür: Savaştan bana ne! Elime ne geçecek! Savaşa katılıp cephede ölmem, aileme, onun geçimine bir fayda sağlayacak mı?

- **Allah'ın zaferi** (*Ramazan Sönmez*)

De ki: “**Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin.** Hayır senin elindedir. şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetersin.” (*Âl-i İmrân, 3/26*)

Allah size yardım ederse, sizi yenecek yoktur. Eğer sizi yardımsız bırakırsa, ondan sonra size kim yardım edebilir? Mü'minler, ancak Allah'a tevekkül etsinler. (*Âl-i İmrân, 3/160*)

Allah'a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla **Allah yolunda cihat** edersiniz. Eğer bilerseniz, **bu sizin için çok hayırlıdır.** (Bunu yapınız ki) Allah, günahlarınızı bağışlasın, sizi içinden ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koysun. İşte bu büyük başarıdır. Seveceğiniz başka bir kazanç daha var: **Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih. Mü'minleri müjdele!** (*Saff, 61/11-13*)

Allah'ın isimlerinden on dört tanesinin peş peşe sıralandığı Haşır (Benî Nadir) sûresi Müslümanların Yahudilere karşı kazandığı zaferden söz eder. H. 4. yılda **Benî Nadir Yahudileri Hz. Peygamber (sav) ile yaptıkları anlaşmaya riây etmediler. Mekkeli müşriklerle İslâmı imha etme konusunda anlaşıp Hz. Peygamberi (sav) öldürmeyi planladılar.** Onların bu suikast girişimlerinin üzerine Allah'ın Rasulü (sav) savaş kararı aldı.

Benî Nadirilere Medine'yi terk etmeleri için on gün süre tanıdı. Bu arada münafıklar Yahudilere yardım vaadinde bulundular. Yahudiler, kendilerini koruyacağını zannettikleri kalelerine çekildiler. Yahudiler Müslümanların kuşatmasına ancak yirmi gün dayanabildiler. Münafıkların yardımları da gelmeyince Benî Nadiriler -İslâmı kabul eden iki kişi hariç- **Medine'yi terk edip şam ve Hayber bölgesine göç etmek zorunda kaldılar.**

Bu zafer, Haşır sûresinde anlatıldıktan sonra Esmâ-i Hüsnâ'dan on dört tanesi art arda sıralanarak başarının gerçek mahiyeti ortaya konur. Hz. Peygamber (sav) ve ahabı Allah'ı Kuran'da anlatıldığı şekilde tanıyıp iman ettiler. Allah'ı bu isimlerle kabullendiler. Bu isimler onların hayatına yön verdi. İsimlerin kazandırdığı bilgi ve imanla yaşadılar. Hayatlarının hiçbir bölümünde Allah'tan başka hiçbir ilâh kabul etmediler. Rahmeti ancak Allah'tan beklediler. O'nun en büyük rahmeti olan Kuran'a sımsıkı sarıldılar. **Mülkün ve otoritenin geçek sahibinin Allah olduğunu öğrendiler.** O'ndan başkasını söz sahibi kabul etmediler. Her işlerinde O'na müracaat ettiler. **Allah'ı hem gerçek güç ve kuvvetin hem de izzet ve şerefin tek kaynağı bildiler. O asla mağlup edilemeyecek mutlak galiptir. Kulları aziz eden de O'dur, zelil kılan da O'dur.**

Allah, kendisini bu şekilde tanıyan ve tanıtan kullarına yardım eder. **O, kendisine böyle iman eden her topluma yardım eder.** O'nun yardımında zaman ve mekan sınırı asla yoktur. Her yerde ve her zaman yardımı hak eden toplumlara Allah yardım elini uzatır.

“Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a yardım ederseniz (emrini tutar, dinini uygularsanız), O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır. (*Muhammed, 47/7*)

Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar... (*Nur, 24/55*)

- **Koçi Bey Risalesi** (*Zuhuri Danışman*)

Koçi Bey ilk risâlesini IV. Murad'a 1631 yılında takdim etmiştir. Birinci kısımda Koçi Bey, devlet teşkilâtındaki bozuklukları izah eder. İkinci kısımda, bütün bu bozuklukların düzeltilebilmesi için alınması gereken tedbirler yer almaktadır.

Her ne yazdım ise nefsimi muhafaza için veya başkasına zarar için yazmadım. Kısa aklımın eriştiği kadar devlet-i âliyye faydalı olanı söylememek elimde değil. Nasıl söylemeyeyim ki, bunca yıldır seferler olur, nice millet hazinesi ziyana uğrar ve telef olur, reâyâ (müslüman olmayan halk) ve berâyâ (müslüman halk) ayaklar altında kalır, İslâm askeri zayıf ve kudretsiz kalır, yine bir iş görülmez. Ve bir iş tamama ermez. Olan gafletleri görüp, ciğerim kan ağlamıştır...

Evvelâ pâdişah hazretlerinin malûmu ola ki **memleket ve millet düzeninin ve din ve devlet kaidelerinin pekiştirilmesinin çaresi, sağlam, Muhammed şeriatına bağlanmaktadır.** Sonra âlemlerin Rabb'inin bir emâneti olan reâyâ ve berâyâ'nın halleriyle meşgul olup, bilgisine göre hareket eden din bilginleri ve gaza yolunda canını fedâ eden mücâhid gaziler, haklarında pâdişah hazretlerinin lütufları meydana gelüp, her sınıfın iyiliği çok olanlarına riâyet ve şerirlerine hakaretler revâ görüle...

Padişahların, vezirlerin, divân ehlinin ahvâli

Geçmişteki pâdişahlar, Sultan Süleyman Han gaziye gelinceye kadar bizzat, adâlete kavuşmuş olan **divân-ı humâyunda hazır olup**, memleket ve millet, bütün halk, hazine, para ve diğer büyük küçük işler ile tam mânâsıyla meşgul olurlar idi. Sultan Süleyman Han, vâkıâ bizzat divân-ı humâyunda hazır bulunmazlardı, fakat yüce saltanatları zamanında olan sefer-i humâyunların bâzısına bizzat gitmekle yolda, yanında bulunanlardan nice haller ve işler hususunda bilgi sahibi olurlardı.

Huzurlarına girmek, engelsiz ve zahmetsiz olduğundan her zulüm gören, vasıtasız olarak hâlini arz etmekle, bu yüzden de nice hallere vakıf olurlardı.

Vezîr-i âzamlık, bir ulu makamdır. Yerinin adamı olduktan sonra sebepsiz yere azlolunmayıp, nice yıllar sadrazamlık makamında kalması ve işlerinde müstakil olması gerektir.

Tebaa vergisi veren reâyâ çocukları, vezirlerin hizmetinde olunca tebaa vergisi vermez. Bu suretle pâdişah hazinesine, zeâmet ve tımar erbabına zarar vermiş olur. **Reâyâ ata binüp, kılıç kuşanmağa alırsa, o lezzet dimağında yerleşüp, tekrar raiyyet (vergi veren halk) olamaz. Askerliğe de yaramaz. Sonradan eşkıya gürûhuna katılıp, pek çok fitne ve fesada sebep olur.** Anadolu vilâyetinde çıkan celâli eşkiyâsının çoğu bu çeşitlerdi.

Evvelce Bey'lik ve beylerbeyilik ve diğer pâdişah memurlukları memleket idâresinde iş görmüş, emektar, doğru ve dindar kimselere verilüp, karşılığında bir akçe ve bir habbe rüşvet ve bahşiş alınmazdı. Suçu ve günahı meydana çıkmayınca hiç kimse azlolunmazdı. Bilhassa sancak beyleri, beylerbeyleri, yirmişer otuzar yıl yerlerinde kalırlardı. O bakımdan pâdişah devletinde kudret ve kuvvetleri yüksek olup, sefer-i Humâyun olunca her biri yedişer, sekizer yüz, belki biner belirli ve mükemmel, husûsi, cengâver, cebelileri ile rehberi zafer olan sefere gidüp, pâdişah uğrunda nice erlikler ve mertlikler gösterirlerdi.

Şanı yüksek divân kâtipleri, eli kalem tutan yazı erbâbı, kanun bilir, mahâretli ve etraftaki hükümdârlara mektup yazmağa muktedir kimselerdi. Defter-i hâkâni ve Mâliye kâtipleri, bilgili, doğru, şuurulu ve sâdik olanlardı.

1574 tarihine gelinceye kadar vezir-i âzamlık makamında olanların işlerine hiç kimse karışamazdı. Alıp vermek, azil ve tâyin ellerinde olup, pâdişah ile kendileri aralarında olan muâmeleleri kimse bilmezdi. O tarihten beri nedimler ve diğer pâdişah yakınları, pâdişah huzurunda meydan ve rütbelere bulup, saltanat işlerine karışır oldular.

Cesur, yiğit, mert ve bahadır nice sadık vezirleri, bazı garaz sahipleri, birçok iftiralar ederek, padişahın gazabına uğrattılar. **Sonra gelen vezirler, mecburen iç (Enderun) halkına uyup, havalara göre hareket edip, her ne isteseler red etmez oldular. Onlar da pek çok işlere karışmağa başlayıp, her biri adamlarına nice tımar ve zeâmetler verdirip, kılıç erbâbının dirliklerini kestiler. Tımar ve zeâmet erbabı tamamen yok oldu. Bu yüzden yapılan seferler, bir varup bir gelmeden, belki mâmur memleketleri yakıp, yıkmadan ibaret kalıp fetih ve zafer görünmez oldu. Disiplin âlemden kalktı.** Ulûfeli asker dünyayı tuttu.

Rüşvet kapısını açarak sancaklara, beylerbeyilere ve diğer pâdişah mansıplarına karışmağa başladılar. Bir alay ehliyetsiz ve hak sahibi olmayanın, rüşvet lâşesine tama' edip, kimine beylik, kimine beylerbeyilik aliverip, hak sahibi olan bir alay iş görmüş, emektar, yarar ve şecâatli kullar, itibarsızlık köşesinde nam ve nişansız kalıp, fakirlik ve hiçlik içinde kaldılar.

Harem-i humâyuna kanuna aykırı olarak dinsiz, mezhepsiz nice kallâş ve ayyaş şehir oğlanları girer oldu. Bundan sonra bir tedbir alınmazsa, tımar ve zeâmet, erbabına verilmezse bu derme çatma asker ile din ve devlete lâıyk bir hizmet görülmez. Bir iş tamamlanmaz.

Geçmişteki ve şimdiki din bilginleri

Mübârek şeriatın devamı bilgi iledir. Bilginin devamı, bilginlerledir. Bilginlerin hallerinin düzenli olması, din ve devletin en mühim hususlarındandır. Bilginlerin en bilgisi, en faziletli, en dindarı, din emirlerine en fazla uyanı, en yaşlısı **şeyhülislâm** ve müfti-i enam olurdu. Ondan aşağı Rumeli ve Anadolu kazaskerleri... Bir kere **fetva makamına geçtikten sonra azlolunmazdı.**

Evvelce şeyhülislâm olan kimseler olgunluk ve fazilet kaynağı olduktan başka **çekinmeden hakikatı söyleyen kimseler** olup, âlemin sığınağı pâdişah hazretlerine her vakit güzel nasihatlerden geri kalmazlardı.

Ebüssuud efendi, ömrü boyunca fetvâ makamından azlolunmadı. Doğru ve dindar olan kazaskerler dahi on, onbeş yıl mevkiinde kalıp, azl olundukları vakit, yüzellişer akçe emeklilik ihsan olunurdu. Emekliliği seçtikleri vakit, gece ve gündüz mübârek bilgi ile meşgul olup, nice eserler vücuda getirirlerdi.

İlim yolu, gayet temiz ve derli toplu idi. O yüzden içlerinde câhil ve yabancı olmayıp, her biri yolu ile geldiğinden **kadı ve müderrislerden hepsi, bilgisi ve dini mükemmel**, ırz ve vakar sahibi adamlar olup, müderris olduğu takdirde mübarek ilme, mansıb sahibi olduğu takdirde din ve devlete doğrulukla hizmet edüp, halka gayet faydalı olurdu.

1594 tarihinden beri düzen bozulup, evvelce şeyhülislâm olan Sunullah efendi, birkaç defa yersiz olarak azlolundu, kazaskerler dahi **sık sık azlolunmakla yerin gelenler azil korkusuna düşüp**, devlet büyüklerine karşı dalkavukluk yapmağa mecbur kaldılar. Pâdişah huzurunda hak sözü söylemez oldular. Sunullah efendi, birkaç defa azlolunmuş iken, yine doğruyu söyleyip, din ve devlet işinde asla göz yummadılar.

Giderek her işe hatır karışmakla ve her işe göz yummakla hak sahibi olmayanlara hadden aşırı mevkiler verilip, eski kanun bozuldu... avam tabakasından bir çokları beş-on bin akçe ile mülâzım oldu, sonra az amanda müderris ve kadı olup, **ilim sahası câhillerle doldu.** İyi ve kötü belirsiz oldu. Bilgin ve câhil ayırdedilmeyip, bilginlerin kadri bilinmemekle yüce bilginlerin halk gözünde itibarı kalmadı.

Geçmişteki bilginler din ve diyanet sahipleri olup, doğruluktan zerre kadar sapmayıp, cenâb-ı Hakk'ın gazabını ve ululuğunu düşünüp, Allah'tan korktukları için bütün halk da onlardan korkarlardı. Bir iş için, "Hakk'ın emri budur" deseler herkes "Duyduk ve itâat ettik" der idi. Kimsenin karşı koymağa cesareti yoktu.

Sultan Süleyman Han zamanı

Osmanoğullarının ulu soyları, pâdişahlarından ilk defa **memleket genişliği, hazine çokluğu ve şevket bakımından kemal bulan, Sultan Süleyman Han idi. Ve yine âlemin bozulmasına sebep olan** haller dahi onların zamanında meydana çıkıp, devlet en kudretli zamanında olmakla, belirtileri o zamanda duyulmayıp, birkaç seneden beri görülür oldu.

Hazreti Resul (sav) ve cihar yar güzin (dört halife) ve diğer halife ve sultanlar şahsen kendileri **divân yapıp, halkın işlerini bizzat görürlerdi.** Ve o yüzden dünya ahvâline gerektiği gibi bilgi hâsıl ederlerdi. Hattâ bu devlet-i Aiyyede dahi öylece olurdu. Kahredici Sultan Selim divânhanede bizzat divân yapıp, padişah kullarını, kullar padişahını bilirdi. İş görmüş, tecrübeli, gönlü aydın dört veziri vardı. Her biri nice kerre sancak beyi, beylerbeyi olup, ve başka, din ve devlete lâıyk hizmet görecek ve hakkından gelecek şeyleri yapıp, dünya ahvâline gereği gibi vâkıf olduktan sonra Anadolu Beylerbeyisi, sonra Rumeli Beylerbeyisi olurdu. Sonra vezir olup, kubbe altına oturup, her işten haberleri olurdu. Vezîr-i âzam müstakil olup, saltanat işlerine kimse karışmazdı.

Pâdişah damadı olan kimse İstanbul'da oturmazdı. Memleket ahvâline ve saltanat işlerine karışmaktan çekinildiği için İstanbul dışında tutulur, ömrü boyunca, bir sancak ihsan olunup, gönderilirdi. Vardığı yerleri mâmur edip, hudut boylarında nice hüneryi görürdü.

Devlet hazinesinden haslar, mukataalar, din ve ırzı mükemmel adamlara emanet suretiyle verilirdi. Onlar da, hak ve adalet üzere topladıkları parayı döküm defteri ile gönderirlerdi. Her memleketi, bilgisi ile amel eden, doğru ve dindar müfettişlere verirlerdi. O gibiler asla kadıllıklarından azlolunmazlardı. Onlar da hazineyi yetim parasından, zulüm ile toplanan paradan koruyup, **ne**

hazinenin parasını kimseye yedirirler, ne kimsenin parasını haksız yere hazineye sokarlardı. Padişahlarda, vükelâda, kılıç ehlinde, süs ve şöret yoktu. Şer'i Şerif'e uyulur, eski Osmanlı kanunlarına gereği gibi riâyet edilir, bid'attan pek fazla çekinilirdi.

Sultan Süleyman zamanındaki ihtilâl

- 1) **Bizzat divanda bulunmayı kaldırdı.** Giderek şöyle oldu ki, kılıç erbabı değil, beylerbeyiler bile padişah tarafından tanınmaz oldu.
- 2) Has haremli hademelerinden silâhtarı olan **İbrahim paşayı, birdenbire vezir-i âzam yapıp, eski kaideye riâyet etmedi.** Zamanla her padişah husûsî kullarını ileri çekip, az zamanda vezir-i âzam eder oldu. O çeşit kimseler ise dünya ahvâlini bilmedikleri halde tazeliğe ve padişahın iltifatına mağrur olarak bilgili kimselere sormağa da tenezzül etmediler. Gafletleri son haddinde olmakla âlemin düzeni bozuldu.
- 3) **Mihrimah Sultanı, Rüstem Paşaya verip, vezir-i âzam yaptı. O kadar çok köyleri mülk olarak verdi ki,** küçük hükümetlerden bir padişaha hazine olmaya yeterdi. Onlar dahi bazı hayırlar yapıp, evlâdına vakfeylediler. **O çeşit sultanların vefatında, hasları miriye alınırken sonra gelenler de vakfetmeğe başladılar.** Şeriata aykırı olarak, hazineye ait olan bu haslar, kayıp ve telef oldu.
- 4) **Padişah hasları ve mukataalar ki, -Devlet hazinesidir- vezir-i âzam Rüstem Paşa, çalıştığını göstermek için şeriata aykırı olarak iltizâma verdi.** İltizâmı, namuslu eminler kabul etmediklerinden, namussuz, fâsık yahudi eminler eline girerek mukataa ve padişah Has'ı olan köylerin mahv ve harab olmasına sebep oldu.
- 5) **Sultan Süleyman Han, askerin kuvvetini, hazinenin zenginliğini görüp, süs ve şöreti artırdı.** Vezirler dahi ona uyup, "Halk, hükümdarlarının dinindedir" anlamına gör hareket edip, **bütün halk süs ve şörete düştü.** Zamanla o dereceye vardı ki, makam sahibinin geliri, ve asker tâifesinin ücreti, yalnız ekmek akçesine yetişmeyip, mecburen zulüm ve tecavüze başladılar. Zulüm ve tecavüz ile âlem harab oldu.

... Şimdi ise asker tâifesi, yüksek makam sahipleri ve diğerleri elde ettikleri paraları, evlere, bağlara, köşklere ve samur kürklere ve süse verirler. Lâzım gelse, iki hizmetkâr ile sefere çıkamazlar.

Yeniçeri tâifesinin bozulması

III. Mehmed Han hazretlerinin düğünleri olup, iki ay kadar gece ve gündüz devam edip, etraftan hadsiz ve hesapsız halk toplanmıştı. Padişahın düğünü tamamlandığı vakit, **halkı eğlendiren tâifeye ihsanda bulunmak lâzım gelince hepsi yeniçerilik isteyüp,** başka bir şey istemediler. Padişah tarafından isteklerine müsaade buyurulup, o tarihte yeniçeri ağası olan Ferhâd ağaya emir olundu. "Böyle olursa ocağımıza yabancı ve tanınmamış kimseler girer. **Ocakta yürürlükte olan Kanun ve kaide elden gider.** Devlet-i aliyyeye bunun zararı olur" diye râzı olmadılar.

Sonra sonunu düşünmeyen bir kısım nedimlerin, yakınların ısrarı üzerine padişah tarafından tekrar emrolundu. Ferhâd ağa, yine kabul etmeyip, azlolunmayı kabul etti. Yerine ağa olan Yusuf ağa "**Ağa çırağı**" adı ile o tâifeyi ocağa sokup, bir bid'at meydana getirdi.

Sonra Aksaraylı Mehmed efendi adlı yeniçeri kâtibi "**Sipâhi oğlu**" adı ile bir bid'at de meydana çıkardı. 1620 tarihinde yeniçeri ağası olan Mustafa paşa "**Becayış**" adı ile bir bid'at daha icad edip, bu yol ile yeniçeri ocağına su koydular.

Çavuşlar evvelce üç nefer iken, şimdi kırk-elli kadar olup, gün görmüş ve ocak ahvâlinden haberi olan, kaleler fetheden kethüdâları emekli eylediler. Birçok emektar iş görmüş adamları kaldırıp, ahval bilmez, zaman görmemiş, âlemin acısını tatlısını çekmemiş, nice tazeleri yerlerine getirip, ocağı harab ettiler.

Eski zamanda İslâm askeri az, öz, temiz ve disiplinli iken her ne tarafa yönelse Allah'ın emriyle fetih ve zafer görünüp, İslâmın şevketi ilerlemekte idi. Şimdi itâat yok.. Padişaktan korku yok..

Ulûfeli tâifelerin sayısı

1574 tarihinde III. Murad Han tahta çıktığı vakit, mevcut olan **ulûfeli kul tâifesi 36.153 nefer idi.** (Ulûfe: Kapıkulunun her sınıfına, acemilere, üç ayda bir verilen maaş. Buna mevâcib de denirdi.) Ulûfeli tâifeler günden güne fazlalaşıp **bugünkü mevcudu toplam 92.216 neferdir.** Ulûfeli tâifelerden;

Yeniçeriler, sekbanlar, piyadeler, zağarcılar cemâati 13.599 iken 46.113

Cebeciler cemâati 625 iken 5.978

Ebnâ-i sipâhiyan (kapıkulu askerinin süvari takımı) 2.210 iken 7.000

mevcuda ulaşmıştır.

Bu kadar çok kula mevâcip mi yetişir? Bu kadar mevâcibe hazine mi dayanır?

Bölük halkı (kapıkulu askeri) 1584 tarihine gelinceye kadar temiz, mazbut, itâatli, emre boyun eğen, az ve öz bir tâife idi. Adı geçen tarihte Özdemiroğlu Osman Paşa, yararlığı görülen bazı kimselere başlangıçta dokuz akçe ile bölük verip, bu yol ile yabancıyı girmesine sebep oldu. Ondan sonra gelenler iyi ve kötü demeyip, içeriye alır oldular. 1594 tarihinde Koca-sinan Paşa, **kul oğlu** adı ile bazı kimseleri Yanık kalesi muhafızlığında alıkoyup, üç yıldan sonra bölüğe alacağı şartını koydu. Onlar da bu yoldan adı geçen tâifeye katıldılar. Böylece de bir kapı açılmış oldu.

O tarihlerden beri her kim isterse bu yol ile girer oldu. Düzen kalktı. Çeşit çeşit sonradan çıkma usuller peyda olup, âlemi bu tâife ile doldurdular. İçlerinde ağır ulûfeli birçok kimseler, ulûfesinin dokuz akçesini, iki-üçyüz kuruşa bir yabancıya satıp, “Oğlumdur” diye götürüp, adı geçen tâifeye katar. Bu çeşit kötülükler, geçmişteki hükümdarlar zamanında kat’iyyen yoktu. Zâbitlerde emânet ve diyanet vardı.

Ölenlerin vazifesi devlet hazinesine kalırdı. Beş-altı bin adam vardır ki, il esâmisi ile ulûfe alırlar. Soran izleyen yok... Beyler, beylik edemez. Şeriat hâkimleri hükümet edemez. Tahsildarlar, para tahsil edemez. **Sefer-i humâyun olsa yarısı değil, onda biri gitmez.** Bölük tâifesi bu şekilde olunca, âlemde düzen nice olur?

Zeâmet ve tımarın bozulması

Tımar ve zeâmet erbabı mükemmel iken yapılan gazâlarda, savaşlarda asla kapıkullarına ihtiyaç olmazdı. Devletin iyiliğini isteyen temiz ve inzibatlı bir tâife idi. Aralarında bir tek yabancı yoktu. Hepsi ocak ve ocak-zâdeler, baba ve dedelerinden kalma pâdişah dirliğine sâhip kimselerdi.

Şehir oğlanları ve reâyâ tâifesinin tımar istemeleri küfürle beraberdi. O çeşit kimselere verilmek mümkün değildi... Bir tımar ehli, sefer-i Humâyunda hadden aşırı yararlık ve bahâdırılık gösterip on beş kadar baş ve dil (düşman ahvâlinde bilgi edinmek üzere tutulan esir) getirirse, zeâmete hak kazanır ve pâdişah devletinde zeâmet sâhibi olurdu. İstanbul’da bir tek kimseye terakkî verilmezdi.

Devlet büyüklerinde ve askerde gümüş at takımı ve süs yoktu. Tımar erbâbının her biri zeâmet ve tımarları olan sancaklarda oturup, bayrakları altında bulunurlardı. Başka yerlerde bulunmak imkânsız ve yasaktı. Böyle olmasının sebebi şudur: Her sancağın sipâhisi her vakit orada mevcut bulunup bir köşede düşman görünse, hepsi üç günde hazır olup teşekküre değer hizmetler görürlerdi.

İstanbul’dan kimseye dirlik verilmezdi. Bu yüzden İslâm ülkesinde kavgalı bir zeâmet ve tımar yoktu. **Eğer beylerbeyleri, bir tımarı yolunu bulup, ehlyetsiz bir kimseye verirlerse, hak sahibi olanlar, İstanbul’a gelip, feryad ve şikâyet ederlerdi.** O beylerbeyi de pâdişah’dan pek çok azar yiyip, **makamından azline sebep olurdu.** Bu yüzden zeâmet ve tımar, erbâbının elinde olup, her biri din ve devlet uğruna can ve baş fedâ ederek, din ve devlet düşmanına karşı koysalar, Allah’ın inâyetiyle zafer kendilerine yakın olup, tam galip gelirlerdi.

1584 tarihine gelinceye kadar köyler ve tarlalar, kılıç ehli elinde ve ocak-zâdelerde olup, yabancı kötü asıllı kişiler girmemiş idi. İlk defa bozulması şu yüzden olmuştur ki:

Evvelce Acem memleketleri üzerine Serdar tayin olunan Özdemir oğlu Osman Paşa, bazı yabancılara şecâatleri görülmekle üçer bin akçe başlangıç verip, bu yol ile yabancı fırsat buldu. Osman Paşa iyilerine vermişti. Fakat ondan sonra gelenler, aslında ve cinsinde dirlik sahibi olmayan şehir oğlanı ve reâyâ kısmından bir alay işe yaramaz soysuzlara başlama emirlerini verip, zeâmet ve tımar isteyenler bir günde yüzbin akçe tımara hak sahibi oldular. Boşalan tımar ve zeâmetler de eski kanunlara aykırı olarak İstanbul tarafından verilmeğe başlandı.

İleri gelenler ve vükelâ, boşalan yerleri adamlarına ve akrabalarına verip, kimini padişah Has’ına katarak, kimini mülk olarak, kimini vakıf olarak, kimini vücudu sıhhatte olan kimselere emeklilik olarak verip, **bütün zeâmet ve tımar, ileri gelenlerin yemliği oldu.**

Beylerbeylerinde ve sancak beylerinde, müteferrika, çavuş ve kâtipler zümresinde, dilsiz, cüce tâifesinde, padişah nedimlerinde bölük halkının ileri gelenlerinden birçok tımar ve zeâmetler olup, kimi hizmetkârları üzerine, kimi azadsız kulları üzerine berat çıkarmışlardır. Nam, adamlarının olup, mahsulü kendileri yerler. **Sefer-i humâyun olunca, sırf yoklamada mevcut görünsün diye ikibin akçe harçlık verip, cebe ve cevşen yerine aba ve kebe giydirip, birer semerli beygir ile sefere gönderirler,**

kendileri evlerinde zevk ve safâ, seyir ve sohbetle olurlar. Din ve devlet düşünceleri asla hatırlarına gelmez.

Bundan başka **zeâmet ve tımar İstanbul'dan verildiği için İslâm ülkesinde olan zeâmet ve tımarların ancak onda biri kavgasız olup,** geride kalanı tamamen kavgalıdır. **Vezir-i âzam kulunuza, hâlâ tımar ve zeâmet dâvâsı dinlemekten başka iş ile uğraşmağa zaman kalmaz.** Böyle böyle tımar ve zeâmet ahvâli karmakarışık olup, hâlen alan ve satan belirsiz oldu.

- **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması** (*Doç. Halil Cin*)

Dirlik (tımar) arazinin gelirine göre:

- a) **Has:** Senelik geliri 100 bin akçeden fazla olan dirliklere has denir. Haslar, şehzade, vezir, beylerbeyi gibi şahıslara verilir. Has sahibi olan kimse, senelik gelirinin her 5.000 akçesi için bir cebeli göndermeye mecburdu.
- b) **Zeâmet:** Senelik geliri 20 bin akçeden 99.999 akçeye kadar olan dirliklere zeâmet denir. Bunlar, subaşı gibi memurlara, eyalet merkezlerindeki defterdarlara ve sancaklarda alay beylerine verilir. Zeâmet sahipleri de gelirin 20 bin akçesi hariç, her 5.000 akçe için bir cebeli beslerdi.
- c) **Tımarlar:** Senelik geliri 19.999 akçeye kadar olan dirliklere tımar denir. Tımarlar, hizmet mukabili askerlere verilmektedir. Tımar sahipleri, senelik gelirden **kılıç** adı verilen muayyen bir kısmın ayrılmasından sonra, geriye kalan gelirin her 3.000 akçesi için bir cebeli getirmeye mecburdur. Kılıç, bedel sahibinin kendi aylığına karşılık olup, 2.000-6.000 arasında değişir.

Haslar, has sahibi kimsenin vazifesine bağlıdır. Memuriyetleri devam ettiği müddetçe bundan faydalanırlardı. **Zeâmet ve tımarlar ise, sahiplerinin ölümü halinde, ölenin oğullarına verilir.** Bir kimsenin uhdesinde birden fazla tımar bulunursa, bunları zeâmete çevirmek mümkündür. Fakat bir zeâmeti tımar olarak parçalamak mümkün değildir. Cephede ölen tımar sahibinin oğluna, yatakta ölen tımar sahibinin oğluna verileden daha büyük dirlik (tımar) verilir.

Tımarların tam teşkilatı I. Murad zamanında tamamlanmıştır. I. Murad devrinde, Rumeli fütuhâtı büyük bir ehemmiyet kazanmış ve Anadolu'dan bir kısım Türk aşiretleri Rumeli'ye nakledilmiştir. Bu vaziyet karşısında tımar teşkilatı iyice yayılmıştı. I. Murad, Rumeli beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın yardımıyla tımarları tanzim etmiştir. Dirliklerin tımar ve zeâmetlere ayrılması bu devirde olmuştur.

Fâtiht Sultan Mehmed, İmparatorluğun artan ihtiyaçlarına uygun olarak, devlet teşkilatını tanzim etmek ve bu arada **tımar sistemini geliştirmek için yeni kanunlar çıkarmıştır.**

Yavuz Sultan Selim zamanında, tımar sistemi mükemmel bir şekilde işlemiş, sipahi ve cebelilerin sayısı 1514 yılında 140 bin kişiyi bulmuştur.

Tımar teşkilatı, gelişiminin doruğuna Kanunî zamanında ulaşmış, tımarlı sipahilerin ve cebelilerin sayısı 200 bine kadar çıkmıştır. Ancak sipahizade olmayan, fakat **cesaret ve hizmetleriyle dirlik elde etmiş olanların dirliklerinin tasdik edilmesi** de Kanunî devrinde olmuştur. Kanunî devrinde kabul edilen bu usul, **sonradan suistimallere sebep olmuştur.**

Kanunî devrine gelinceye kadar, ölmüş olan tımar sahiplerinin oğluna beylerbeyi tarafından tımar veriliyordu. Fakat 1530 tarihinde bu usul değiştirildi ve beylerbeyinin ancak düşük kıymetli tımarları verebileceği ve diğerlerinin ise, beylerbeyinin tezkiresi üzerine, **İstanbul'dan fermanla verilebileceği esası** kabul edildi.

Dirlik (tımar) sisteminin bozulması:

Vezir Rüstem Paşa zamanında tımarlar ilk defa iltizama verilmiştir. İltizam usulü, Osmanlı toprak rejimini bozan ve imparatorluğun yıkılmasında büyük rol oynayan sebeplerden biri olmuştur. III. Murad devrinde tımar sistemindeki bozukluk daha da artmış; bir takım tımar sahipleri sadrazamlara rüşvet vererek vazifelerini yapmaktan kaçınmışlar; beylerbeyi, tımarları ehline değil, en çok rüşvet veren kimselere vermiş ve saray hediye yarışına giren kişilerle dolup taşmıştır.

Rüşvetle vezirleri ve beylerbeylerini avuçlarının içine alan dirlik sahipleri, tımarlarının vergilerini iltizama vermişler ve mültezimlerden aldıkları paralarla zevk-i safaya dalmışlar; mültezimler de reayayı sıkıştırarak zor duruma düşürmüşlerdir. **Fütuhat geliriyle beslenen imparatorluk ekonomisi** Avrupa'da din savaşlarının bitmesine doğru, duraklamış ve gelişen Batı

teknolojisi karşısında gerilemek zorunda kalmıştır. **Çabuk ve yeterli gelir temin etmek zarureti, dirlik sistemini sarsmış ve tımarlar önceleri ehil kimselere verilirken, kısa sürede gelir getirmesi amacıyla en yüksek fiatı veren mültezimlere devredilmeye başlanmıştır.**

1584 tarihinde Özdemir oğlu Osman Paşa'nın 300 akçe karşılığında ecnebilere tımar vermesiyle tımar sistemindeki bozukluk had safhaya ulaşmış; nihayet III. Mehmed (1595-1603) zamanında, artık tımar kanunlarına hiç riayet edilmez olmuştur.

1623 yılında padişah olan IV. Murad, Koçi Bey risalesinden aldığı ilhamla tımar sistemini ıslah etmek istedi; iki kere yoklama yaptırarak defterleri gözden geçirtti ve haksız olarak dirlik alanların beratlarını ellerinden aldı. Tımarların bozulmuş olması, devleti, ordusunu ulûfeli askerlerden kurmaya zorlamıştır. Tımar sahipleri cebeli besleyecekleri yerde, yaya ve müsellemlerin vazifesini görmeye başlamışlardır.

Kanunî devrinde sayıları 200 bini bulan tımarlı sipahi ve cebeliler, 1768'de 20 bin kişiye düşmüştür. Tımar sisteminin bozulmasına paralel olarak, devlet otoritesi de gittikçe zayıflamış, sipahiler dirlik topraklarına kendi mülkleri gibi tasarruf etmeye başlamışlardır. **Kendileri artık sefere gitmedikleri gibi, cebeli beslemek yerine, devlete pek gülünç bir meblağ (50 kuruş) ödüyorlardı.**

Bu suretle mirî topraklar, dirlik sahipleri tarafından fiilen özel mülk haline getirilmiş oluyordu. Eskiden beri topraktaki köylüye bağlı olan tımar sahibi, onları bir kiracı veya yarıcı gibi çalıştırmaya başladı. Bu şekilde, Osmanlı tımar sistemi bir nevi derebeylik haline gelmiş oluyordu.

Dirlik (tımar) sisteminin ilgası:

Tımar sistemi ilk defa 1703 tarihinde Girit adasında ortadan kaldırılmış ve burada maaşlı memurluk düzenine geçilmiştir.

Tımar sistemi Gülhane Hattı Hümayunu ile tamamen ortadan kaldırılmıştır. Tanzimat fermanı ile dirlikleri elinden alınan kimselere, dirliklerine karşılık olarak maaş bağlanmıştır.

1858 tarihli Arazi Kanunu ile mirî arazi rejimi yeni bir düzene bağlanmıştır.

• **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları** (*Sâmiha Ayverdi*)

Osmanlı devletinin temelinde yatan iman gücü

Tarihin tâyin ettiği zaman içinde vazifelenmesini istediği bu tasfiyeli ve faziletli soy, her şeyden evvel **tahtının bir yanına Dursun Fakih gibi bir şeriat temsilcisini; bir yanına da Şeyh Edebâli gibi bir mürebbî-mürşîdi almış** ve ancak bu iki yardımcı kuvvet arasında fütûhat ve medeniyet ufuklarına doğru at sürmüştür.

Osmanlı fütûhâtı **Alpler, Erenler, Ahiler, Abdallar ve Gaziler** adı altında, askerî ve içtimâî dinamizmi bir yandan hazırlayan bir yandan coşturan bu teşkilât devletin yerleşip oturmasında büyük bir paya sahiptir.

İşte Anadolu'nun siyâsî ve içtimâî bünyesi, **bu ulemâ ve dervişler ordusunun** elinde, bir yandan içtimâî nizâmı düzenleyip kütleleri hamâsî-dinî bir şevkle kabına sığmaz hâle getirmiş, bir yandan da gazâ ve cihad rûhunu kamçılama üzere orduların içine girerek savaş gücünü arttırmış; elde kılıç, uclara, serhadlara koşarak er meydanında dövüşmüşlerdir.

Bu mücâhid kişiler, ne dünyanın varlığından şâd, ne de yokluğundan nâ-şâd idiler. İşte bu talepsizlik ve ferâgat, onların mânevî hürriyetlerinin ve medenî cesaretlerinin kaynağını teşkil etmekte bulunuyordu.

Türklüğün bir dünya imparatorluğu kurabilmesi, ne yalnız orduya, ne devşirme müessesesine bağlanır; ne teşkilât ve kültürde, ne de sâdece imanda aranabilir.

Kuruluş ve oluşlarını idrak eder etmez, yayından fırlamış ok misâli, fütûhât ve medeniyette ileri atılan Osmanlılar, **idâre, hukuk, toprak, imar ve teşkilât** işlerini plânlı ve son derece rasyonel esaslara dayamışlar, terâzili bir hız ve ve itidâlli bir düşünce ile idâreyi, **ilmiye, seyfiye, kalemiye ve mülkiye** sınıflarına ayırarak, devletin can ve kan damarlarını kapalı sınıf an'ane ve nizâmının dış tesirlerine örtülü, su sızmaz kalesi içine teslim ve emânet etmişlerdi.

Osmanlılar, memleketin ilim, san'at, imar ve içtimâî yardım imkânlarına en esaslı hizmet vâsıtası olan teşkilâtı da **vakıf** ve te'sîs şekli altında ortaya çıkarmışlar ve bunları doğuran sosyal şûir ile medeniyet dâvâmızı sıkı sıkıya birbirine bağlamışlardır.

Başta pâdişahlar, şehzâdeler, sultanlar, vâlde sultanlar, saray ve saltanat erkânı ile devlet ricâli, tâcir, esnaf, zengin veya orta halli halk; servetlerinin bir kısmını **câmiler, medreseler, mektepler, han, hamam, kervansaray, çeşme, sebil, köprü ve yol** gibi çeşitli hizmet ve yardım müesseselerine yatırmışlar; mezhep millet, ırk ve din farkı gözetmeden her muhtâca, hattâ hayvanlara bile faydalanmak imkânları vermek suretiyle cemiyetin medenî ve insanî duygularıyla san'at hâdisesini bir araya getirmişlerdir.

Gelişmeden, çöküşe

Fâtih Sultan Mehmed devri, bir yandan devletin tabîi hudutlarını çizirken; bir yandan da ilim rönesansına girilen mes'ud bir çağ olmuştur. Zirâ bilgi ve düşüncesiyle **bir ayağı Şark'ta, bir ayağı Garb'ta olan Fâtih**, askerî ve idarî zaferlerine muvâzî olarak, ilmin istiklâl ve haysiyetini de kurtaran, **teşkil ettiği âlimler ve sanatkârlar kadrosunun başına yine kendi serdâr olan büyük insandı.**

Yavuz ve Kanunî devirlerinin, biri İslâm âlemini içine düştüğü karanlıktan kurtarmak ve Osmanlı bayrağı altında toplamak gayesinden; diğerrinin Şark'ı unutup, Garb'a yayılmak heves ve kararından sonra, **imparatorluk için yapılacak en mühim iş, dev cüssesini zaafa uğratacak dâhilî fesat ve bozgunların önüne geçmeğe çalışmak ve mümkün olduğu kadar istilâ ve fütûhât harblerinden kaçınmaktı.**

Müslüman-Türk san'atkâr, hikmetli ve sırlı başarısını İslâmın vahdet potasında erimiş olmasına borçlu kimse demekti. **Türk sanatında yalnız mîmâr değil, taşçı, çinici, cildci, nakkaş, hattat, oymacı, camcı, dökümcü, okcu, kirişçi, kumaşçı ve daha sonu gelmeyen nice hüner sâhibi, hep aynı muazzam medeniyet peteğine yedi dağın çiçeğinden bal taşıyan arılar misâli idi.**

Cömerd, ferâgatli ve görmüş geçirmiş Şark için **hizmet ve meslek aşkı, muhteşem ve kudsî bir ibâdet demekti.** Bu yüzden de ilâhî bir vecd içinde, cemiyet adına işini işler ve bitirip çekilirken de çok defâ eserinin altına adını bile koymaktan çekinirdi.

Bu aşk ve îman medeniyeti, zaman geldi ki kendi şevket ve azametinin iddiâ ve gurûru içinde mahbus kalıverdi. Muhteşem ve benzersiz bir medeniyetin inşâcısı olan Türkler, aktif plânda işlerini bitirip de pasif plâna geçerken, medeniyetlerinin tahlil ve tefsirini yapamadılar.

Ama şu da var ki **hakikî değerlerin yapıcısı, vücuda getirdiği bir gerçeğin tefsirine pek girişemez. Zirâ onun vazifesi, reaksiyon değil aksiyondur. Analiz değil sentezdir. Sâdece yapar geçer ve bu işi, arkadan gelen tahlil ve tenkidciye bırakır.**

Bu coşkun medeniyette herşey şifâhî idi. Tek intikal, yaşama ve devam vâsıtası, neslin nesle öğretip hâfizaya emânet ettiği değerler zincirinden ibâretti. Farazâ Mimar Sinan'dan Süleymaniye ve Selimiye mücizelerini vücuda getiren oluşu sormak kimin hatırına gelirdi? Gelse de bu dâhîye, eserinden gayri söyleyecek ne söz düşerdi?

Türklerin istilâ ve büyüklük devirleri, dünya siyâseti muvâzenesinin temel direği olmuş; medeniyette ise elinin ve zevkinin imkânlarını âdetâ **insan üstü bir yapıcılık ve yaratıcılık zirvesine** çıkarmıştı. Binâenaleyh biraz daha üstününü biraz daha yükseğini yapmağa zâten beşer takati gerekmezdi. Böyle olunca da **inişin ve düşüşün başlaması**, bir tabiat hâdisesi gibi, sosyal zarûretlerin neticesi demekti.

...tâlih dönmüş, karanlık çökmüş ve ric'at başlamıştı. Zirâ karşısında uykusundan uyanmış ve Müslüman-Türk tehlikesine karşı el ele vermiş bir Avrupa vardı.

İçtimâî nizam, iktisâdî muvâzene, **derebeylik müessesesinin tasfiyesi** ile politik vahdet, kürek ve yelken devrinden **buhar devrine atlayış, el tezgâhından fabrikasyona geçiş, matbaacılık, denizlere hâkimiyet, Amerika'nın keşfi**, hep Garb'ın lehine kaydedilen bütün bu imkânlar, Avrupa'yı, içinde kıvrandığı taassup ve cehâlet kaftanından soyup çıkarmış bulunuyordu.

Uzakşark Türklüğü ile Osmanlı Türklüğü'nü el ele verebileceği bir plân: **Don suyu ile Volga ırmağının en dar noktasında açacağı kanaldan Karadeniz Osmanlı filosunu Hazer denizine geçirecek**, böylece Uzakşark Türklüğü'nün içine sızarak, her iki tarafa da iktisâdî ve siyâsî bir kazanç temin edecekti. **Akdeniz'i Kızıldeniz'e oradan da Okyanus'a bağlama fikri.** Bunların ikisi de hakikat olabilirdi; olmadı.

Sokullu'dan sonra **ordu yekûnu kabarmış, israf ve sûistimaller alıp yürümüş;** akçe ayarı düşürülmüş; **Musevî cemâati de bu sıralarda, memleketin mâlî ve iktisâdî kaynaklarını pençesine geçirmiş** bulunuyordu.

Hele **kapitulasyonlar** yüzünden iktisâdî hayatımızın felce uğramış olması, zaferlerin ve akınların durması, **muharebelerle de millî servetin erimesi**; iktisâdî krizlerin hızlanmasında bilhassa göze çarpan esaslı sebepler arasında sayılabilir.

Yıldızı sönen ve topyekûn müesseseleri bozulan memlekette, **nizâmını ve kapalı sınıf karakterini kaybetmemiş tek müessese, âile ocağı idi**. Lâkin Tanzîmat ile onun da yavaş yavaş zırhında gedikler, çatlaklar başgösterecek; hele Meşrûtiyet ile, kapılarını da, kollarını da hârice açarak şahsiyetini ve içinde sakladığı cevheri fırlatıp atarak, Garb'ın, ölçüsü ölçüsüne uymayan dar ve boğucu kaftanını giyecekti.

İşte cemiyet ve devlet plânında da artık **kâh ordu, kâh bürokrat sınıf, kâh ulemâ, kâh halk, isyan ve şekavetlerle tahrip vazifesini görüyor** ve yaşamak için direnip karşı koyan bünyenin can damarını vurmaya çalışıyorlardı.

Devlet, barut kokusu duymamış câhil vezirlerin elinde kalmıştı. Bu idâre ve tecrübe yoksulu adamlar, diplomasi yoluyla halledilmesi mümkün olan siyâsî anlaşmazlıkları, silâh kuvvetiyle halletmeği bir nevî devlet haysiyetinin îcâbı zannederek **on beş, yirmi sene süren muharebelerin açılmasına** sebep olmuşlar; memleketin mâlî ve askerî kudretini tüketerek bünyenin kansız cansız kalmasına yol açmışlardı.

Kuruluş ve yükseliş devirlerimizin hamurunu tutan hâlis ve samîmî îmânın gevşemesi de, ana merkeze bağlı nizamların birden çözülmesi demektir. Yerinden oynayan bu nizam dolayısıyla ilimle din çatışır hâle gelmiş, bilhassa **şeriatla tarîkatın arası açılmış**; idealist ve prensip adamı yetiştiren tarikat müessesesi, devlet tarafından beslenir hâle getirilmiş ve **din taassubu**, şahıs ve zümre menfaatlerinin geçer akçası olmuştu... **medrese, klâsik bilgilerini tekrarlamaktan öte geçememiştir**.

İslâhat hareketleri neden tutmadı?

İmparatorluğun çöküşünü hazırlayan esaslı ve başlıca sebepler şöyle sıralanabilir: Batı'da Haçlılar, Doğu'da İranlılar ve Şimâl'de Ruslar olmak üzere devamlı bir askerî abluka içinde kalmış olmak. Siyonist faaliyeti ve bünyenin bizâtihî hâsıl ettiği çeşitli enfeksiyon mihrakları.

Viyana Bozgunu'nu tâkib eden on altı senelik serî mağlûbiyetlerden sonra, Karlofça muâhdesiyle askerî ve siyâsî itibârına ilk ciddî darbeyi yemiş olan imparatorluğun bu hezimetini, Müslüman Türkler aleyhine birleşen Haçlı Devletler'in de ilk büyük zaferi demektir.

İslâhat hareketleri, ilmî anlayış ve siyâsî basiretle düzenlenmiş bir plân üstünde ve cemiyetin bütününe şâmil bir mantaliteden hareket ederek yapılmamıştır. **İşe, bünye fesâdının başı olan millî kültür ve millî îman merkezinin ıslâhından başlanmadığı için, bütün hamleler neticesiz kalmıştır**.

Bütün ıslâhatçılar, oturmamış bir zeminde **telâşlı, hesapsız ve acele** gayretlerle yenilik âbideleri kurmak istemişlerdir. Tanzîmatçılar gibi, fikir tarafları olmayan devlet adamları, ıslâhat ve inkılâp arası, kütlenin üstünden kayıp geçen hareketlere girişmekten öte ciddî bir faaliyet gösterememişlerdir.

İslâhatçılar "**Garplılaşmak**" parolasıyla işe girilen ıslâhat ve inkılâp hareketlerinin tutmadığını gördükleri halde, her seferinde, nice can ve kan bahasına, aynı yoldan ayrılmıyorlardı.

Haçlı seferleriyle Doğu'dan Batı'ya fikir dağarcıkları dolu olarak dönen ve uyanan Garb, bu hareketin adına "**Şarklılaşma**" demedi. **Rönesans** dedi. Zirâ Greko-Romen köklerine sarılarak, medeniyetlerine şahsî bir hüviyet kazandırdılar ve mâzînin hazinelerinde kendilerini bularak, bu mirâsı günün îcâplarıyla bağdaştırdılar.

Bizim garplılaşmağa değil, oluş ve yükseliş devirlerimizin zihnî ve rûhî dinamizmini ihyâ etmeğe ilme, tekniğe ve bilhassa ciddiyete ihtiyacımız vardı.

Tanzîmat demek, devletin yüzünü, bundan böyle, **pozitivist ve materyalist** tarafı ağır basacak bir görüşe havâle etmek demektir.

Avrupa, Rönesansını yaparken, kiliseye ağır bir darbe vurmuşsa da, mânevî değerlerin cemiyetteki yerini takdir ederek, derhal ve bütün kuvvetiyle Hıristiyanlık rûhunu yaşatma yoluna gitti. Biz ise Tanzîmat'la kendimizi Garb medeniyeti bloğuna yerleştirmeğe uğraşırken, mânevî tutanaklarımızı da topyekûn sırtımızdan atmak cihetini seçip, sonu iflâsla bitecek bir çıkmaza girdik.

Avrupa Rönesansında ilim, felsefe, güzel sanatlar, içtimâî, iktisâdî, siyâsî ve mâlî formasyon, topyekûn ele alınmış, hiçbir cüz'ü kendi hâline bırakılmamıştı. İlmî ve fikrî ağırlığı olmayan Tanzîmat ise, pâdişahla birkaç devlet adamının hâriçten çarpan tazyîke karşı verdikleri oyalayıcı bir cevaptan ibâretti. Onun için de yıktı; kuramadı. Bozdu; yapamadı. Zirâ bir mütefekkeri, bilhassa birleştirici, millî-ilmî bir ideolojisi yoktu.

Tanzîmâtı yapanlar, Garb'dan ve Siyonizm'den gelen tazyikin altındaki yıkıcı ve çürütücü fikri sezmiş olsalardı, ıslâhatın istikametini târîhî bir persepektiften görmeğe ve tutmaya çalışırlardı. Nihâyet bu hamle son nefesini verirken, ortaya çıkan **Jön Türklük, iflâs etmiş Tanzîmâtçılığın gayr-i meşrû zürriyeti** olarak vatan sathında îmansız ve şom hayatını yaşamaya başladı.

Meşrutiyet'in plâtonik sevdâlısı olan Türk aydınları, kendilerine yol gösterenlerin kimler olduğunu farketmeden, sislere ve gafletlere gömülmüş bir heyecânın sarhoşluğu ile, istedikleri yola değil, **sevkedildikleri istikamete gidiyorlardı.** Zîrâ inisiyatifi eline geçirmiş olan **Siyonizm,** gafil münevverleri Mason localarına kazanmak taktiğini başarı ile idâre ediyordu.

Viyana'dan sonra ordu, Tanzîmât'dan sonra da medeniyet ve irfan bozgunu başlamıştı. İşte bu panik, ne kadar millî ve târîhî kıymet varsa devirip yıkacak ve bir türlü durdurulamayacaktı.

Meşrutiyetçiler, ideolojisiz inkılâb olmayacağını anlamakla, Ziyâ Gökâlî'nin bayrağı altına sığınarak, birden Türkcü-Tûrancı kesiliverdiler.

İnkılâbına bizden sonra başlamış olan Japonya'nın gözü, Avrupa'nın teknolojisinden başka bir şey görmek istememişti.

Tanzîmât da Meşrutiyet de Garb hayranlığını memleket sathına yaydıkları halde, Garb'ın iş ciddiyetini, metod fikrini, çalışma sistemini, teknoloji zaferini benimseyip alamadılar.

İnkılâplarımızın ve ıslâhatımızın temelini ve çatısını düşmana hazırlattık ve onun dikte ettiği her teklifi, düşünmeden kabul ederken, **elimize inkılâp reçetesi verenin, zaman içinde ilerlememizi değil, silinip yok olmamızı plânlamış bulunduğunu bilmiyorduk.** İşte, felâketimizin düğüm noktası bu idi.

- **İslâm nasıl bozuldu? (Necip Fazıl)**

Kanunî devrinde:

İslâm, büyük Türk hükümlerliği tarihinde, ilk defa **Kanunî Sultan Süleyman çağında bozulmaya başlamıştır.**

Farslarla ettiği cenklerde Fars krallarının usûl ve âdetlerine kapılıp kendisine akran muamelesi eden generallerinden mabud muamelesi isteyen Büyük İskender, bu korkunç tesirin ilk kurbanlarındandır.

İnsanoğlunu mabud mevkiine çıkarıp insanoğullarını ona mahkûm kabul etmekte en müthiş edebiyata malik bulunan Fars ve Bizans dünyası, İslâmın, hakca en zayıf köleden farklı görmediği devlet reisine, elbette ki, İslâmî hükümlere karşı da hâkim mevkide bulunmayı telkin edecekti. Nitekim bu gizli tesir Kanunî çağında muzaffer olmuş; ve **ilk defa olarak Kanunî çağındadır ki, "Şeyhülislâm"lar, bir memur gibi, Padişahın iradesiyle nasp ve tayin edilmeye başlanmıştır.** Önceleri, şûrâya benzer bir heyetçe seçilirdi.

Kanunî ilk büyük hatasını Şeyhülislâmlığı azl-ü nasb makamı yapmakla gösterdi.

Hatır, gönül ve korku fetvâları başlamıştır.

Medrese, aslındaki nâmütenahi derin ruh ve istiklâle rağmen, **vecdsiz ve hakikatsiz nas ezberciliği mevkiinde** tutunmaktan başka çare bulamamıştır.

Gerileme ve çürüme tarihimizin başı, kendisinden evvelki vecd ve aşk devirlerinin hızıyla Türk cemiyetini hükümlerlikler şahikasına çıkarmış olmasına rağmen Kanunî çığırdır. **Kanunî devrinde bütün zafer ifadesi dışta ve kabukta; ve bütün çürüme başlangıcı içte ve özdedir.**

Kanunî'den sonra:

Kanunî'den sonra başlayıp Tanzimatı kadar devam eden terreddi devrimiz, İslâmî bir idare içinde **İslâmlığı anlayamamak,** onu bütün saffet ve asliyetiyle kavrayamamak ve yine bütün saffet ve asliyetiyle yeni zaman ve mekâna tatbik edememek, ilerleyen ve giriftleşen insan ve cemiyet tecrübelerini İslâmî ölçüler mihrakında toplayamamak, **İslâmiyeti yeni zaman ve mekâna hâkim kılamamak;** ve sadece papağanvârî, nas tekerlemeciliğinin iç mânalardan habersiz ölü idrakinde bütün **ruh feyizlerini kaybetmek;** böylece insan ve cemiyeti, bütün yeni oluş ve hamlelere karşı öksüz bırakmak ve nihayet iflâs ve inhezama kadar sürüklemek gibi tarihî bir seciye ve seyr arzeder.

İşte tam bu devirdedir ki, **Garp dünyası "Rönesans"ın ilk yemişlerini devşirmeye başlamış,** eşya ve hadiseleri yeni usûller ve âletlerle teshire başlayan ve eski insan yaşayışını allak-bullak eden müstakbel çığırın eşğine ayak atmıştır... **her iyi şeyi İslâma mal etmek gerekirken, küfür dünyasına hakaretle arka çevrilmiş, ruhta ve esasta her kuvvete malik bir dinin, ruhta, esasta ve hele**

maddede hiçbir hakkı verilmemiştir. Nihayet hakikatte dine zıt olarak din adına düşülen bu gurur ve nefsanî halet, meydana, **Şeriat maskesi altında Şeriata ihanet eden ham ve kaba softa tipini** çıkarmış ve bu tip bütün kaba, geri ve nefsanî saltanatıyla İslâm ruhunu asırlarca zulmet ve cendere içinde tutmuştur.

O devrin hükümdarları da boyuna “**Şeriatın icrası**” emrini vermişler; asi ve bozguncu askerler “**Şeriatın icrası**” adına padişahlarını tahttan indirmiş; padişahlar, onları “**Şeriatın icrası**” adına tepelemek istemiş; medrese kaçkınları “**Şeriatın icrası**” adına isyan ve politika meydanlarını doldurmuş; ... bu hazin yuvarlanış içinde hiçbir gerçek din ve tefekkür adamı doğrulup, bu cemiyete “dur; din diye diye yalnız dine zıd gittiğin için bu hale düşüyorsun!” diyememiştir.

Tanzimat devrinde:

Denilebilir ki, **İslâmın, gitgide bütün çarelerden uzaklaştırılarak, gözden ve itibardan düşürülmek yoluyla bozulduğu ilk ve kaatil devir, Tanzimattır.**

Nasıl, ham ve kaba softa tipine karşı İslâm, kendisini, büyük mütefekkirini yetiştirememiş olmak yüzünden müdafaa edemediyse, şimdi de yine kendisini bedava tarafından rakip dünyaya teslim ederek kökünü baltalamaya kalkan Tanzimat hareketine karşı, yine büyük mütefekkirini yetiştirememiş olmak yüzünden mukavemet edemedi.

Tanzimatın olmaması değil, aksine İslâmlık emrinde ve çok daha geniş ve köklü bir hareket şeklinde **olması lâzımdı.**

İslâmı, rakip dünyanın teftişsiz ve murakabesiz kopyacılığına sevkedene 2 numaralı **sahte münevverler** bozdu ve kaatil çığır, ilk defa Tanzimatla temel attı.

Meşrutiyet devrinde:

Meşrutiyet, İslâmın, yine cepheden, fakat gitgide daha şuurulu bir teaddiyle apaçık hırpalanmaya başladığı devirdir.

Meşrutiyet, bir takım fikirsiz Makedonya kabadayılarının ruhuna gem takmış ve kör hamlelerini istismara yol bulmuş **teşkilâtli Yahudilik, Masonluk ve Dönmeliğin eseridir!**

Meşrutiyet hareketinin hedefi olan İkinci Abdulhamid, sadece Müslümanlığı, Milliyetçiliği, Türklüğü inkıraz ve müstemlekeleştirmekten koruyuculuğu ve bütün bunlardan dolayı Yahudiliğe ve Garp emperyalizma ve kapitalizmasına karşı sistemli mücadeleciliği yüzünden bunların kurbanı olmuş; ve bu menhus müselles, kolaylıkla büyülenen sâf gençler ve cahil komitacılar vasıtasıyla devşirdiği neticeye, inkılâp, Meşrutiyet ve onun altında “**hürriyet, müsavat, adalet**” yaftasını taktırmıştır. Altıok yaftacılığı o zamandan başlar.

Oyun oynanmış ve muvaffakiyet tam olarak ele geçmiştir. Çünkü Türk fert ve cemiyet ahlâkının zedelendiği, iğrenç Şişli âlemlerinin kurulduğu, sanat ve edebiyat diye misilsiz gülünçlüklerin köpürtüldüğü, genç nesillerin ana ve babalarındaki iptidâilikten utanmaya başladığı, “Düyun-u Umumiye” ve Osmanlı Bankasında çalışmanın mukaddesat sırasına geçtiği, **Türklük ve Anadolu luktan nefret etmenin zarafet ve zekâ sayıldığı ilk devir, Meşrutiyettir.**

Kadın o devirde açılıp saçılır, fuhuş o devirde yayılır, Avrupalılık adına Garbın bütün kir ve pası o devirde içimize dökülür; ve nihayet Birinci Cihan Harbinde Meşrutiyet hareketini özleştirmeye doğru giden sahte ve köksüz Türklük ve Türkçülük cereyanları; müflis Türk ve Türkiye, o devrin bir neticesi olarak iflâs ve inkıraz sandalyesine oturtulur.

Son devirde:

Son devir, her şeyi topekûn halletmekte pek kat’i davrandı. Bu yeni çığır, artık İslâmın bozuluşunda nihaî bir devre değil, bir gaye ve netice teşkil etti. Ve bu çığırın seri malî politikacıları ve sözde münevverleri nazarında Müslüman “cahil + ahmak + geri + yobaz + kaba”nın müsavisi sayıldı.

Giden şey İslâm, gelen şeyse hiçti.

Ahlâk yaralarımızdan misaller:

Dalkavukluk... Bugün, fertlerin, maddî ve manevî bütün iş ve menfaat sahalalarında, büyükleriyle münasebetini düzenleyen ve neticeyi sağlayan biricik tılsım... **İhlâs yokluğu...**

İltimas... Dalkavukluk, küçükten büyüğe doğru bir korunma tedbiri ise, bu da büyükten küçüğe doğru ferdin bütün kıymet ölçüsünü, hatır, gönül ve hoşça gitme değerine bağlayan bir korunma tedbiridir. **Değer ve liyakat ölçüsünün iflâsı...**

Hırsızlık... Hak ödemek ve hakkı ödenmek vaziyetinde herkesle herkes arasında; sırtında içtimaî bir emanet taşıyan herkesle emanette pay sahibi herkes arasında; evde babayla evlât, müessesede idareyle memur, dükkânda satıcı ile müşteri arasında.

Rüşvet... Hırsızlığın en korkunç şubesi...

Fuhuş... Artık ruhlar hiçbir mukaddese yataklık edemeyecek kadar pörsümüştür.

İçki... Uyuşmak, kamaşmak, görmemek, duymamak, bilmemek, düşünmemek, kendi kendisini kaybetmek, yok olmak ihtiyacıyla şuur ve muvazenenin zehir içmesi... Çünkü vecd ve heyecanımızı zehirde arayacak nisbette ruhumuz boş bırakılmıştır.

Kumar... Hırsızlık fiilinin ve birbirini talan etme hırsının, herkesçe makbul, herkesçe muteber ve bir ilim ve medeniyet tertibine bağlanmış alenî şekli...

Ayrıca hile... Doğruluktan korkuyoruz! Ayrıca yalan... Hakikattan korkuyoruz! Ayrıca riya... Samimiyetten korkuyoruz! Ayrıca nefret... Aşktan korkuyoruz! Ayrıca inkâr... İmândan korkuyoruz! Ayrıca şüphe... İtimattan korkuyoruz! Ayrıca istihza... Ciddiyetten korkuyoruz! Ayrıca kargaşalık... Nizamdan korkuyoruz!

İnsanoğlu, bizde ve bu son devirde alçalmaya bırakıldığı kadar, hiçbir zaman ve mekânda bırakılmadı.

“Osmanlı öylesine yücelmişti ki, o zirveden sonra alçalış mukadderdi.”

“Tanzimattan bu yana Türk aydınının alın yazısı iki kelimedede düğümliyordu: aldanmak ve aldatmak. Senaryoyu başkaları hazırlamıştı. Biz sadece birer oyuncuyduk. Nesiller bir ütopyanın kurbanı olmuşlardı. Ama bu ütopya sonuna kadar yaşanmadıkça gerçeği görebilir miydik? Kalabalık, kayaya yapışan bir midye şuursuzluğu ile geleneklerine sarılmış, cebîn ve uyuşuk. Arada bir uyanır gibi oluyor. Sonra tekrar dalıyor derin uykusuna. **Avrupa’yı tanımamak, gaflet. Avrupa’yı tanıyan, ülkesinden kopuyor. Bu lânet çemberinden nasıl kurtulacağız? Mümkün. Yığın Avrupalılaştırken, aydınlar Türkleşmeli.”** (Cemil Meriç)

- **Mersiye** (Arif Nihat Asya)

“Azîz-i vakt idik, a’dâ zelil kıldı bizi.” (Zağra müftüsü Râci Efendi)

Hudâ, ki rûz-ı ezelden asil kıldı bizi, Resûl-i Ekrem’e birgün vekil kıldı bizi: >	Taraf taraf, yedi iklimi Hakk’a davette Delil kıldı bizi;
Sonra bilmem ne oldu: baht-ı siyâh Hacîl kıldı bizi...	Düştü, bir bir kopup, kanadlarımız “Azîz-i vakt idik, adâ zelil kıldı bizi”
Bize heybet veren, Celâlınden, Nice yıllar, celil kıldı bizi.	Kâinatında Zât-ı Akdes’ine Halil kıldı bizi.
Sormayın, sormayın fakat; şimdi, Hangi eller, sefil kıldı bizi?	Ser-nigûn oldu tahtımız, Tanrım; “Aziz-i vakt idik, adâ zelil kıldı bizi”
Cebinimizde tecellî edip Cemâl-ül-Laah Bir zamanlar, cemîl kıldı bizi;	Elimizden gül açtı bâdiyeler... Kerem kerem, Yed-i Takdir, nîl kıldı bizi
Ve zeminin bütün susuzlarına Sebil kıldı bizi!	Sonra dünyâmız, oldu zîr ü zeber; Sonra devrân; alil kıldı bizi!
Yüzümüz yok "neden, niçin" demeye... “Azîz-i vakt idik, adâ zelil kıldı bizi”	

... Bir toplum kendilerinde bulunan (iyi davranışları) değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği bir nimeti değiştirmez. (Enfâl, 8/53) ... Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez. (Ra’d, 13/11)